

ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ СОЦІАЛЬНИХ СУБ'ЄКТІВ - МІМІКРАНТІВ

В умовах трансформації українського суспільства, коли шляхом руйнації усталеної ціннісно - нормативної системи відбувається формування нових диспозицій особистості, більшість людей знаходиться в пошуку свого місця в соціально - психологічному полі суспільних взаємовідносин. Цей пошуковий процес, як зазначають соціологи, полягає у пристосуванні учасників перебудовних подій до нових умов і складається з таких послідовних етапів: первинного пристосування до ситуації (вживання), соціалізації і ресоціалізації; персоналізації, тобто здійснення життєвого вибору на підставі власних потреб та

інтересів і, нарешті, інтеграції – суб'єктивного включення себе в певне середовище, консолідація з ним [1, 175 – 176]. Погоджуючись з думкою О.Донченко і А.Овчарова про те, що процеси адаптації населення України сьогодні можна і необхідно пов'язувати з дією основного біологічного закону – збереження власного життя виду [1], ми вважаємо, що є деякі специфічні морально-психологічні і соціальні особливості цих процесів, на яких і зосередимо увагу.

На наш погляд, пристосування людей до соціуму практично завжди носить мімікрійний характер. Тобто, соціальні суб'єкти з метою соціалізації (адаптації) спочатку маскують свої справжні інтереси, норми, ціннісні орієнтації під суспільно визнані, щоб придивитися до навколишнього соціального середовища, вивчити його норми – цінності і з часом успішно інтегруватися в його соціальну структуру. За умов кризових явищ, тобто порушення стабільної соціальної структури суспільства, її розбалансування, мімікрійні процеси набувають тотального характеру, поширюючись майже на всі сфери людської життєдіяльності: приватну (особистісну, сімейну) і суспільну (політичну, економічну, трудову, військову та інші).

В чому сутність соціальної мімікрії? Авторські дослідження цього феномену, дозволяють визначити його як адаптивний спосіб життєдіяльності (поведінки) соціальних суб'єктів, котрі в силу якихось обставин (криза, катастрофа, перебудова, революція тощо) незадоволені існуючою навколо них політичною та соціально-економічною ситуацією і змушені маскувати свої справжні інтереси, наміри, ціннісні орієнтації, вдаючись до найрізноманітніших засобів. Соціальна мімікрія має дві основні моделі: мімікрію – захист і мімікрію – ціледосягання (гараздування) [2, 46 – 48]. Перша модель являє собою такий тип соціальної поведінки, за якої соціальні суб'єкти (ми їх назвали мімікріанами) свідомо, або несвідомо, на рівні інстинкту самозбереження, всупереч своїм ціннісним орієнтаціям підлаштовують власну поведінку під узвичаєні норми, які панують у даному соціальному середовищі.

Друга мімікрійна модель: мімікрія – ціледосягання

(гаразування) – такий спосіб життєдіяльності, коли соціальні суб'єкти мімікрати (мімікранти активні) виробляють і утілюють в життя гнучкі та хитрі технології поведінки, що дають їм змогу, маскуючи свою справжню мету, яка суттєво відрізняється від суспільних настанов і вимог, досягти наміченого, за будь-яку ціну набути бажаного соціально значущого статусу, авторитету, успіху, слави, процвітання. Визначені нами моделі соціальної мімікрії можуть функціонувати за допомогою механізмів імітації, наслідування, лицедійства, езуїтства, а також соціального міметизму – такої форми мімікрії, коли людина свідомо (або несвідомо) повністю перевтілюється в вигадану і відтворювану нею протягом певного часу роль, набуваючи “нового Я”, повністю втрачаючи своє “справжнє Я” [3, 110 – 111].

Тож, виходячи із сутнісного визначення соціальної мімікрії, бачимо, що детермінантами виникнення і функціонування цього явища є зовнішня ситуація – стан або зміни (трансформації) суспільного життя і стан моральної свідомості людини. Спробуємо розібратися в структурі і особливостях останньої як висхідного чинника адаптації мімікрантів (і мімікринів, і мімікратів) до соціального простору.

Моральна свідомість, як відомо з етики, є ідеальним відображенням і впорядкуванням моральної реальності, тобто моральної практики і моральних відносин. Структурно моральна свідомість складається із моральних норм, принципів, мотивів і ціннісних орієнтацій. Якщо моральні норми є певними взірцями поведінки, які відбивають усталені потреби людського співіснування і стосуються певних конкретних аспектів поведінки, діяльності та взаємовідносин, то моральні принципи характеризують цілісну лінію поведінки людини, постають складовими її характеру. І принципи і норми реалізуються за допомогою рушійних сил – моральних мотивів, які визначаються як внутрішні, суб'єктивно значущі спонуки до дії. Мотивація поведінки людини ґрунтується на ціннісних орієнтаціях – цінностях, які обирає особистість за мету життя і за засоби її досягнення. Як бачимо, всі структурні елементи моральної свідомості людини функціонально пов'язані між собою і

ґрунтуються на потребах людини – таких формах її взаємодії з зовнішнім світом, завдяки яким відбувається фізіологічне, інтелектуальне, духовне і соціальне її відтворення. Процеси формування моральних мотивів і ціннісних орієнтацій та засвоєння моральних норм і принципів, як відомо, здійснюються в ході соціалізації (адаптації та інтеріоризації) індивідів. За усталеної (відносно стабільної) політичної системи та чітко визначеної моделі соціально - економічного устрою (ринкова, адміністративно - командна, змішана) стан моральної свідомості більшості людей формується шляхом соціального наслідування тих стандартів та стереотипів, які домінують в суспільстві. Вони визначаються і офіційно пропагуються соціальними інститутами. Так, скажімо, за часів соціалістичної системи господарювання, моральні норми радянської людини визначалися “Моральним кодексом будівника комунізму”. А основними моральними принципами були колективізм, працелюбність, соціальна справедливість, патріотизм, інтернаціоналізм тощо. З’ясовуючи стан моральної свідомості людей за радянських часів, розуміємо, що його особливостями були здебільшого тотожність нормативної і реальної систем ціннісних орієнтацій. Люди намагалися здійснювати свої вчинки, поводитися відповідно до пропагуємих комуністичною партією принципів і норм. Але і тоді існувала подвійна мораль, тобто певна частина людей “говорила одне, а робила інше”. Це підтверджувалось результатами соціологічних досліджень, які проводилися кафедрою соціології Криворізького державного педагогічного інституту ще у 1986 – 1988 роках. 64 відсотки опитаних криворіжців (вибірка 1500 респондентів, пропорційна за віком, статтю, сферою зайнятості) того часу стверджували, що вони дуже часто стикаються з випадками, коли “оточуючі міркують правильно (морально), а роблять інакше”. Ці данні красномовно свідчили про наявність і функціонування соціальної мімікрії за при соціалістичної системи.

Що ж примушувало людей маскувати свої цінності і якого гатунку мімікранти діяли за радянських часів? Вважаємо, що знаряддям примусу людей мімікріювати була саме командно-адміністративна система, яка породжувала у людей побоювання

бути “не такими, як всі”, вимагала типізації мислення, прагнень, поведінки. Тож, більшість людей перевтілювалася у мімікринів, тобто вимушено пристосовувалась до системи, приховуючи свої справжні цілі, наміри, маскувалась під загально визнані моральні вимоги з метою виживання. А це означає, що більш розповсюдженим явищем була мімікрія - захист, а її носії – мімікрини найчастіше з’являлися і діяли серед наукової, творчої інтелігенції, робітничого класу. Спроба окремих особистостей бути “не такими, як вимагає система” закінчувалась для них у кращому випадку клеймом – “дисидент” і еміграцією, у гіршому – ув’язненням за антирадянську пропаганду. Серед партійної номенклатури свого розвитку набувала мімікрія - ціледосягання (гараздування). Вона виявлялась у тому, що певна частина партійних чиновників, проголошуючи принципи високої моральності, всупереч власній пропаганді діяла зовсім по - іншому, використовувала своє службове положення для задоволення особистих егоїстичних інтересів, збагачувалась за рахунок народу, гараздувала, незважаючи на руйнівні наслідки своєї мімікрійної діяльності.

Сучасний, кризовий (трансформаційний) період життя українського суспільства позначився, на нашу думку, зростанням чисельності мімікратів, тобто соціальних суб’єктів - носіїв мімікрії - ціледосягання. Використовуючи законодавчу недосконалість (а якщо говорити про “творців” законодавчої бази, то одні з них навмисне, а інші – за нестачею професійних знань, її створили) більша частина колишніх державних чиновників і партноменклатури цілеспрямовано мімікрюювала під поборників демократії, незалежності і суверенності. Під машкарою захисників народних інтересів більшість з них розкрадала державне (народне) майно, привласнюючи за допомогою псевдотрастів та псевдострахових компаній грошові збереження населення, які знаходилися в ощадбанку, приватизувала за мізерну ціну підприємства харчової, легкої, енергетичної промисловості. Казково збагачуючись, певна частина “нових” українців стратифікувалась у нову соціальну групу – олігархів, яких за офіційними даними сьогодні нараховується в Україні тільки 21

особа (ми маємо на увазі мільйонерів, які задекларували свої доходи в податковій адміністрації), а за неофіційними – біля 500 тисяч, що складає один відсоток загальної чисельності населення країни.

Які ж особливості моральної свідомості олігархів - мімікратів?

По-перше. Розуміючи, що за існуючої системи оплати і податкового тиску в Україні законним шляхом заробити мільйонні доходи практично неможливо, вочевидь постає упевненість у порушенні законодавства щодо підприємницької діяльності певною частиною бізнесменів і у приховуванні ними реального обсягу своїх доходів. А це свідчить про подвійну (а подекуди і потрійну) бухгалтерію на більшості фірм. В народі таку “діяльність” називають шахрайством. А шахрай, як відомо, не дотримується ніяких моральних норм, порушує найголовніші заповіді: “не вкради”, “повертай борги”, “не кажи неправду”. Більш того, ця діяльність здійснюється під “патріотичними” лозунгами “відродження України”. Тож переконливою ознакою моральної свідомості сучасних мімікратів є, насамперед, недотримання основних моральних норм і створення своєї індивідуальної (або кланової) нормативної системи. В цій системі домінуючими стають такі моральні норми: “досягання мети будь-якими засобами”, “мій власний добробут (і моєї сім’ї) – понад усе”, “бери, що можеш, бо заберуть інші”, всі беруть, а я що – гірший?” тощо. Тобто в свідомості мімікратів формуються аморальні норми, які в певних соціальних групах і верствах населення набувають універсального характеру, що особливо небезпечно для перехідного суспільства.

По-друге. Поряд із аморальними нормами у свідомості суб’єктів - носіїв мімікрії формуються псевдоморальні принципи, основними з них, вважаємо, псевдопатріотизм, псевдосправедливість, псевдогуманізм та інші “псевдо”. Чимало псевдопатріотів протягом останніх десяти років, запевняючи людей у своїх “гуманних” намірах, забирали у них останні трудові кошти у свої квазіфірми, квазібанки, які згодом хутко зникали разом із народними грошима у невідомому напрямку. Класичним прикладом псевдопатріота - мімікрата є пан Лазаренко. Під

маскою демократа, захисника народних інтересів, обіймаючи одну з найвищих державних посад у країні, він спритно привласнив, як свідчать працівники Генпрокуратури, валюти і нерухомості на суму, яка дорівнює майже одній шостій частині річного бюджету України. Мімікрійна мораль характерна і тим бізнесменам, які під виглядом благодійної діяльності, що дозволяє їм зменшити суму податків, яку необхідно сплатити у державну скарбницю, приховують свої справжні прибутки. Такі псевдогуманістичні дії наносять чималих збитків державі, а значить і шкоди малозабезпеченим верствам населення, адже саме вони отримують пенсії із державних фондів споживання.

Наступною характерною особливістю моральної свідомості мімікратів є позаморальна суб'єктивна мотивація життєдіяльності, яка не має нічого спільного із мораллю, адже її рушійними силами є жадоба слави, влади, користолюбство, зажерливість, тощо.

Позаморальна свідомість, як відомо за З.Фрейдом ґрунтується на агресивних сексуальних інстинктах, які певною мірою притаманні кожній людині і складають її "ІД", тобто "несвідоме". Варто зазначити, що позаморальна мотивація сьогодні характерна поведінці багатьох груп соціальних мімікратів. Згадаймо приклади діяльності бандитських угруповань під виглядом (і у формі) робітників органів внутрішніх справ, або "агентів" по нерухомості, з якими довірливі громадяни погоджуються співпрацювати з приводу купівлі чи обміну житла і віддають свої збереження, "екстрасенсів", які нібито лікують будь-які хвороби. Яскравим прикладом позаморальної (деструктивної) мімікрійної поведінки є діяльність тих посадових осіб, які, зрощуючись з мафіозними структурами, використовують своє службове положення для самозбагачення. При цьому їхні дії або поведінка зовні відповідають вимогам моралі, а по суті ґрунтуються на позаморальній системі мотивів. Такий тип поведінки етика визначає як легальну поведінку, або легалізм [4, 85].

Четверта характерна риса моральної свідомості мімікратів полягає в тому, що смисложиттєвими цінностями для них є отримання насолоди від матеріального достатку чи посади, від

досягання жаданої слави чи авторитету за будь-яку ціну, тобто одноособове (або кланове) **гараздування** ("преуспевание") всупереч суспільним негараздам і соціальним проблемам. Мімікрати, проголошуючи загальнолюдські цінності, в той же час ігнорують їх, досягаючи своєї мети будь-якими засобами. Варто зауважити, що здебільшого їхня діяльність маскується під загальноприйнятні стандарти і норми поведінки, а насправді несе в собі руйнівну деструктивну силу.

Ми акцентували увагу лише на деяких особливостях моральної свідомості мімікратів - носіїв соціальної мімікрії – ціледосягання (гараздування) і в основному на її деструктивній формі. Вважасмо, що існує і **конструктивна (функціональна) мімікрія**, за якої її носії (і мімікрати і мімікріни), захищаючись від економічного чи політичного тоталітаризму, вимушені певний час маскувати свої справжні наміри, підлаштовувати їх під існуючі вимоги системи, щоб вижити, або спрямувати свою діяльність на покращення власного і громадського життя, удосконалення життєвого світу. Моральна свідомість і поведінка мімікрантів такого гатунку ґрунтується на кантівському імперативі: тобто, безумовному усвідомленні такого правила особистісної поведінки, яке могло б стати правилом поведінки для всіх.

Розглянута нами проблема за сучасних перехідних умов набуває особливої актуальності. Адже мімікрійна (деструктивна) мораль спричиняє до появи **соціомутантів** – людей, для яких подвійна мораль, лицедійство, аморальність стають звичним способом життя, а соціальна поведінка здійснюється на ґрунті псевдоцінностей. Тож важливим завданням соціологів є глибоке і всебічне дослідження сутності моральної свідомості носіїв соціальних суб'єктів – носіїв соціальної мімікрії, одного з найбільш розповсюджених способів адаптації людей до перехідних (трансформаційних) умов.

Література

1. Донченко О., Овчаров А. Адаптаційний невроз соціуму як наслідок управлінської кризи. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999 – №1.

2. Лобанова А. Соціальна мімікрія як адаптивний спосіб життєдіяльності // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – №2.
3. Лобанова А.С. Феномен соціальної мімікрії в суспільстві, що трансформується // Грані – 1999. – №2 (4).
4. Малахов В. Етика: Курс лекцій. – К., 1996.